

GEORGIA – FÖLDRAJZ, TÖRTÉNELEM, KULTURÁLIS KAPCSOLATOK

Magyar szálak a kartvélek múltjában

1. RÉSZ Két világrész határán, Európa és Ázsia találkozásánál terül el Georgia. A történelem viharaitól sokat szenvedett, de a megpróbáltatások után mindig talpra állt országot az elmúlt évtizedekben Grúziának kellett hívunk. A szovjet megszállás megszűnte óta az ország erősen szorgalmazza, hogy mindenütt a régi nevén emlegessék. E kérésnek eleget téve az alábbiakban georgiainak hívjuk azt a népet, amelyhez a földrajzi távolság ellenére ezer szálon kötődtek a magyarok.

Georgia területét északon és délen a Nagy- és a Kis-Kaukázus hegyláncai szegélyezik, nyugaton a Fekete-tenger határolja. Területe csaknem 70 ezer km², amelynek mintegy 18 százaléka orosz megszállás alatt áll. 2017. évi lakossága 4,93 millió fő. [2] Az ország világszerte használt elnevezése — 1945 előtt Magyarországon is csak ezt használták — a görög *georgika* (földműves) szóból ered. Saját nyelvükön viszont kartvéleknek nevezik magukat.

A Kr.e. II. évezredben előbb nagy törzsszövetségek, később különböző államalakulatok jöttek létre a történeti Georgia területén. A lingvisztikai és etnikai kutatások alapján az itt élők már abban az időben is az ősi georgiai alapnyelvet beszélték — később ebből különültek el az egyes népcsoportok által beszélt nyelvek. A kartvél nyelvekhez tartozik a georgiai, szván, mingrél, láz nyelv. A térségben kialakuló királyságok, fejedelemségek hol a Római Birodalom, hol Perzsia befolyása alá kerültek.

Az ókorban a nyugati országrész Kolkhisz, a keleti pedig Ibéria néven vált ismertté. (Arra mostanáig nem találtak magyarázatot, mi okból volt azonos a neve az Ibériai félszigettel.) A rómaiak és görögök által használt elnevezések mellett a helyi lakosság a nyugati területre az Egrisz (Lazika), a keleti országrészre a Kartli nevet használta.

A görög mitológiában Kolkhisz fontos szerepet játszott. Itt szenvedte büntetését Prométheusz, innen ragadták el a mesés aranygyapjút az argonauták, és innen származtak a harcos amazonok is. Az aranygyapjú mondában a Kaukázusban eredő folyók mentén kialakult aranytermelési mód őrződött meg: a folyóvizekbe gyapjas bőrt mártottak, a finom szőrzettel felfogták az aranszemcséket, majd a bőrt kiszárítva kihullatták belőle az aranyport. [3]

Kolkhisz nagyszerű adottságú vidék: hófödte hegyekből eredő folyók sietnek a tengerbe a dús vegetációjú, termékeny síkságon át. Lehet, hogy ottjártakor

Besse János is hallott a Teremtő földi Paradicsomáról? „A régi Colchis tájékán keresztül utazván, lehetetlen ki-mondanom, mely örömet éreztem szemlélvén a Természet ott virágzó minden szép ajándékait. [...] soha szebb Országot nem láttam, mint ezt a hajdani Colchist, a mely mai napig is méltán paradicsomnak neveztetik.” [4]

A keleti területeken Kr. e. 300 körül alakult ki az Ibériai Királyság, amelynek alapítója I. Pharnavazi; az ő nevéhez fűződnek az első fennmaradt, már georgiai ábécével íródott emlékek.

Szent Nino és a keresztény vallás felvétele

Az András apostol által 43-ban alapított georgiai keresztény egyházat, amely 486-ban vált függetlenné az Antiochiai Egyháztól, Georgia 1801. évi bekebelezése után az orosz egyház alá rendelték. 1917-ben kinyilvánított függetlenségét csak 1990-ben ismerték el. A georgiai egyház a 15 önálló ortodox egyház egyike. Ma a lakosság 83,4%-a vallja magát ortodox vallásúnak.

Az „ortodox” jelzőt az 1054. évi nagy egyházszakadás után kezdték használni, miután a nyugati keresztény egyház magának foglalta le a „katolikus” (általános, egyetemes) jelzőt. Magyarországon az ortodoxokat

A Teremtő és a földi Paradicsom legendája

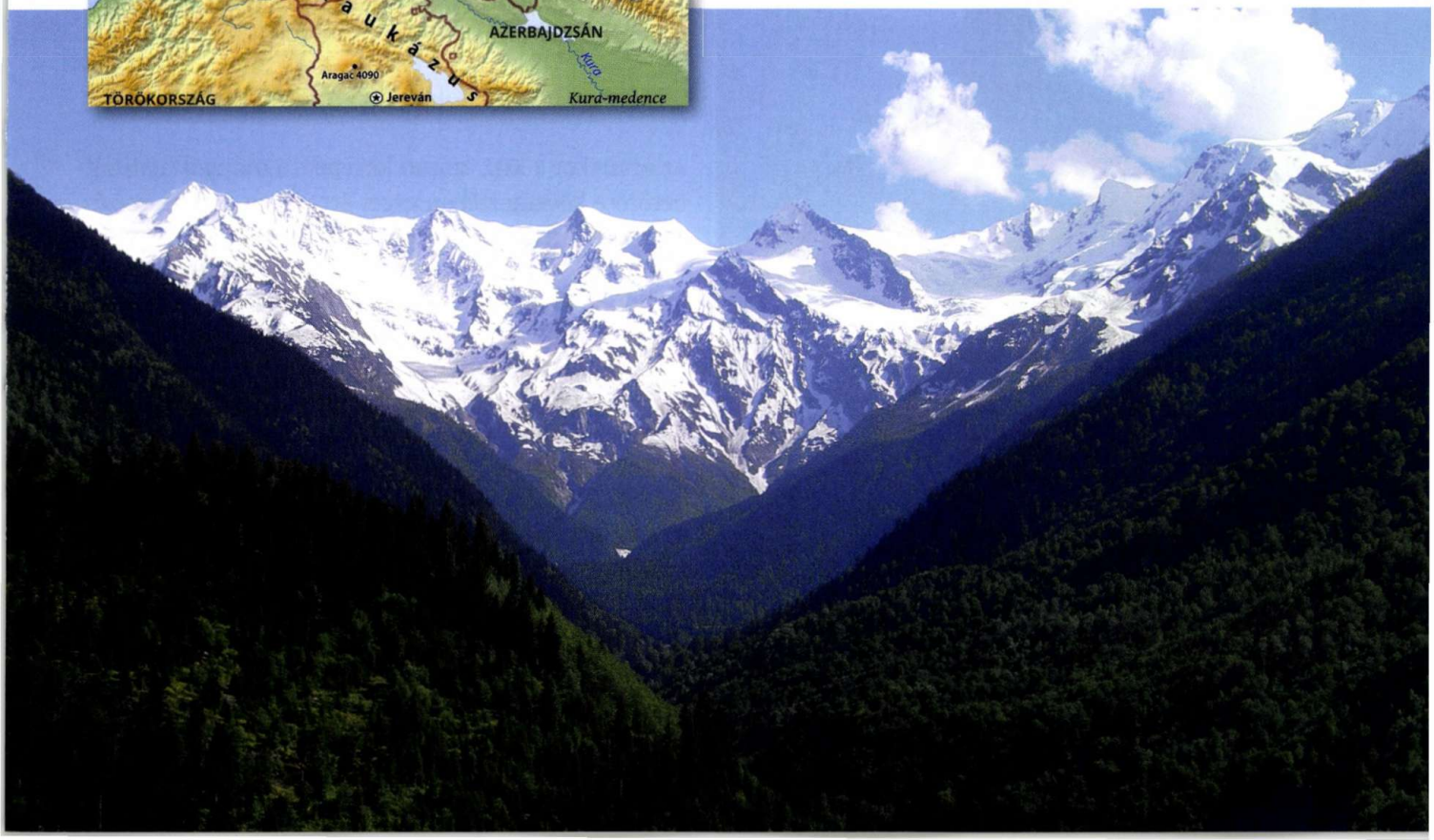
Befejezve a világ teremtését, az Úr maga elé hívta a nemzetek képviselőit, hogy kinek-kinek kiossza szállásterületét. A georgiaiak is megjelentek, de megunva a várakozást, átmentek a kocsmába iszogatni, énekelni. Amikor visszatértek, üres volt az udvar. Bekopogtak a Jóistenhez, aki méltatlankodva nyitott ajtót: – Már kiosztottam az összes földet, számotokra nem maradt semmi!

A Teremtő kiengesztelésére a georgiaiak elkezdtek énekelni. Az elbűvölő énekszó hallatán meglágyult az Úr szíve, és így szólt: – Fiaim, olyan gyönyörűen énekeltek, hogy nem engedhetlek el üres kézzel. Legyen hát tiétek az a föld, amelyet magamnak tartogattam. Lakjatok ott, és sokasodjatok, gyarapodjatok!

Mivel az Úristen a georgiaiaknak adta a földi Paradicsomot, nem maradt számára hely a Földön; azóta kénytelen a felhők fölött lakozni... [1]

sokáig „óhitűnek” nevezték — minthogy a magyarok először a kereszténység keleti ágát ismerték meg. Nálunk az 1868. évi IX. törvénycikk „görög keletiek”-nek nevezte el a keleti ortodoxokat — az érintettek tiltakozása ellenére. [5]

A keresztény tanok már a Kr. u. I. században kezdtek terjedni az akkor római fennhatóság alá tartozó Georgia területén. III. Mirjan király eleinte egyáltalán nem örvendett a keresztény tanok terjedésének, és elhatározta, hogy megöleti Krisztus követőit. Amikor azonban közvetlenül megtapasztalta a keresztény imák jótékony hatását, véleménye az ellenkezőjére fordult. Kappadókiai Nino több csodatétellel ébresztette rá a királyt, hogy Jézus tanait kell követnie:

először a királynét gyógyította ki halálos betegségéből, majd imái segítségével visszaadta Mirjan látását, aki 337-ben államvallássá tette a kereszténységet. [6]

Nino a saját hajával összekötöztött szőlővenyigékből készített kereszttel térítette a népet a keresztény hitre. Ez a különleges formájú kereszt azóta is a georgiai egyház jelképe. Nino később a két folyó találkozásánál fekvő királyi székhely, Mcheta mellett emelkedő dombon egy fából készült keresztet állított; a VI. században e fölé építették a Dzsvari (Szent Kereszt) Kolostort. A csodatévő képességéről híres kereszt másfél évezred óta vonzza a hívők, zarándokok tömegeit. [7]

A Tbiliszitől mintegy 20 kilométerre fekvő Mcheta a Föld egyik legősibb, folyamatosan lakott települése: több mint 3000 éves múltra tekint vissza. A város nehezen védhető volta miatt Vahtang Gorgaszlan király a VI. században Tbiliszi területére helyezte át a székhelyét. Mcheta azonban sokáig koronázási város maradt, és mindmáig itt van a Georgiai Ortodox Egyház központja.

Jóval később, 1008-ban sikerült III. Bagrat királynak az első egységes Georgiai Királyságot létrehoznia — ez időtől kezdve a lakosai „Sakartvelo”-nak (teljes Georgiának) hívják az egyesített országot. III. Bagrat uralkodása alatt alakult ki a feudális monarchia, ekkor vált a georgiai nyelv állami és egyházi nyelvvé. [8]

Szent Nino keresztje (a szerzői felvétele)

A XI–XIII. századi aranykor – a georgiai reneszánsz

Az 1089-ben trónra lépett *Építő Dávid* egyesítette az ország keleti és nyugati területeit, és erős központi hatalmat hozott létre. Az erős kezű, felvilágosult szellemű uralkodó felvirágoztatta az akkor 13 millió lelket számláló ország gazdaságát, így Georgia a XII. században a térség vezető hatalmává vált. Európa többi országát megelőzve *Építő Dávid* és közvetlen leszármazottai udvarában reneszánsz szellem uralkodott. A nagynevű uralkodó után a fia, Demeter, majd az unokája, *III. György* került a trónra. 1184-ben *III. Györgyöt* leánya, Tamar követte a trónon.

Tamar királynő uralkodása alatt virágzott Georgia kultúrája, sok nagyszerű templom épült. A korszak legjelentősebb kulturális emléke azonban *Sota Rusztaveli* „Párducbőrös lovag” című hőskölteménye. A georgiai nép számára fölbecsülhetetlen értéket képviselő mű magyar vonatkozásaira az alábbiakban visszatérünk.

Tamar hatalmas katonai győzelmekre inspirálta seregeit, de személyesen soha nem vezette őket harcba. A döntést ő hozta meg, a csapatok mozgósítását és technikai felszerelését azonban egy örmény–kurd testvérpárra bízta. Miután a harcba küldött sereget megáldotta, a királynő mezítláb fölment egy dombra, ahol könnyekkel a szemében imádkozott a katonáért. Davit Bagrationi történész így vélekedik róla: „*Tamar szívében nem lakott más, mint a bölcsesség szelleme, az Úr féltisztelete, az igazság szeretete és irgalom minden ember iránt. Erényei örökké emlékeztetésekké; alázatosságáért, könnyörületességéért, szelídségéért, emberszeretetéért szentként tisztelik emlékére.*” [9]

Küzdelmes századok

Az aranykor a XIII. század közepén, a mongol hódítók betörése következtében véget ért. Az ezt követő évszázadok során hol az Oszmán Birodalom, hol Perzsia uralmától szenvedett a több részre szakadt ország, amely a két nagyhatalom ütközőzónájává vált. A kivételes tehetségű uralkodónak, *II. Herakliusznak* (több forrásban Erekle néven szerepel) jutott az a történelmi szerep, amellyel megmentette népét a teljes felmorzsolódástól. 1762-ben egyesítette a két kelet-georgiai királyságot, Kartlit és Kahetit, és számos, általa bevezetett reformmal felvirágoztatta az országot. Nyugat-Európa államaihoz képest jóval korábban bevezette a kötelező népoktatást. Az 1798-ban bekövetkezett haláláig uralkodó király okos szövetségeket kötve meg tudta védeni birodalmát a törökökkel és a perzsákkal szemben. [10]

Tamar királynő és III. György freskója
a Vardzia kolostorban (A szerző felvétele)

A történelmi Georgia nyugati területei kívül maradtak a II. Herakliusz által egyesített államon. A sors egyfajta iróniája, hogy az Orosz Birodalmon belül egyesítették újra az országot, hosszú harcok után. Az orosz megszállás 1801-től 1918-ig tartott, majd egy rövid független időszak (1918–1921) után az ország a Szovjetunió egyik tagköztársaságként működött 1990-ig.

1956 márciusában Tbilisziben spontán felkelés robbant ki a Sztálin emlékének dicsőítésére kivezényelték körében. Egymást követték a gyújtó hangú szónoklatok, amelyek mondanivalója az „*Elég volt!*” szlogenben csúcsosodott ki. A tömeg el akarta foglalni a távközlési központot, amelyet az ott állomásozó szovjet csapatok tankokkal vettek körül. Még ma sem tudni, hány halálos áldozata volt a Georgia függetlenségét követelő felkelésnek, amelyet a megszállók egyetlen nap alatt levertek. A vérbe fojtott zendülés bebizonyította: évszázadok elnyomása sem tudta eltiporni a georgiaiak szabadságvágyát. [11]

A függetlenséget 1991-ben, a Szovjetunió szétesése után nyerték el, azonban ez utóbbi néhány évtized is hatalmas konfliktusoktól terhes. Nagy gondot jelentettek az autonóm köztársaságok: Abházia és Dél-Oszétia függetlenségi törekvései, de a georgiai társadalomnak puccsal, forradalommal is meg kellett küzdenie. Erősen vitatott körülmények között 2008-ban háború robbant ki Oroszország és Georgia között, melynek következtében két régió, Abházia és Dél-Oszétia elszakadt Georgiától. A két terület függetlenségét azóta is csak néhány állam ismerte el. A konfliktus kivizsgálásával megbízott független nemzetközi vizsgálóbizottság szerint Dél-Oszétia és Abházia elszakadása szemben áll a nemzetközi joggal. Az európai biztonság szempontjából komoly kockázatot jelent, hogy egy európai állam határait erőszakosan megváltoztatták, területi integritását megsértették; mindezt élesen elítélte az Európai Unió és az Egyesült Államok egyaránt. [12]

A georgiai könyvnyomtatás magyar úttörői

A XVII. században a három részre szakadt Georgia híven megőrizte nemzeti egységét. „*Kulturnép volt, fogékony a műveltség iránt...*”. A nemzeti összetartozás érzését ápolta és erősítette több mint ezeréves irodalma, virágzó költészete. [13]

Az ország keleti felén fekvő Kahétiai Királyság trónjára 1661-ben II. Arcsil lépett. A rendkívül művelt, világlátott uralkodó – egyben kiváló költő és történetíró – oroszországi száműzetése idején ismerkedett meg a könyvnyomtatással, amelynek a jelentőségét azonnal fölismerve elhatározta, hogy hazájában nyomdát alapít. A georgiai ábécé betűinek kimetszéséhez és öntéséhez a nyomdászat akkori fellegvárában, Amszterdamban keresett szakembert. 1686-ban levélben kérte a polgármestert, hogy keresse meg a leveléhez csatolt betűkészlet megformálására alkalmas nyomdászt. Amszterdam első embere válaszlevelében *Misztótfalusi Kis Miklóst* ajánlotta a király figyelmébe.

A magyar tipográfus georgiai kapcsolatainak kialakulásában fontos szerepet játszott Johan Gabriel Sparwenfeld, az 1684 és 1687 között Moszkvában működött svéd diplomata, aki az orosz fővárosban került összeköttetésbe Arcsil georgiai uralkodóval. Misztótfalusi a georgiai ábécé metszése kapcsán ezt írta a közvetítő szerepet betöltő diplomatának: „*senki nem akad majd Európában*”, aki „*ennyire szabályosan, s ennyire pontos aránnyal megformált betűket el tudott volna készíteni*”. Nem kis büszkeséggel arról is írt, hogy már sikert aratott a latin, német, héber, görög, kopt, szamaritán, szír, egyiptomi és örmény betűk megformálásával: „*az én dicsőségem, hogy különféle nyelveknek és nemzeteknek javára vagyok szolgálatommal*”. [14]

1686-ban Arcsil király megköszönte a polgármesternek, hogy alkalmas embert keresett és talált a georgiai betűk metszésére. Több szerző is beszámolt arról, hogy a király mennyire örült a magyar nyomdász által készített ábécének. [15]

Misztótfalusi elégedetten számolt be erről a munkájáról a „Maga mentségében”: „Hol vagyon Amsterdámhoz képest Armenia? Azoknak sokat szolgáltam! ” „Hol vagyon Georgia [...] Azoknak soha nem lévén nyomtatások, hanem (mint a törökök) csak manuscriptummal élvén, reávitte magát a királyok, és maga leirván az alphabetumot és valami kontextust, úgy küldötte nékem Amsterdámba. Én pedig nem approbálván azt a formát, más, módosabb betűket csináltam nekik, melyen igen örültenek!” [16]

Misztótfalusi, a tudós, „ki a latin nyelvtant előbb át-dolgozza s úgy adja ki, a ki mielőtt a bibliát kinyomtatná, előbb az eredeti szöveggel hasonlítja össze s a hibákat kijavítja és javításait ügyesen megvédi; [...] ügyes és szakképzett betűmetsző, betűöntő és könyvnyomtató, aki Amszterdam világhírű könyvnyomtatói közül is kitűnt szemnek kedves betűivel; [...] kinek művészi munkájáért vetekedett Angol-, Svéd-, Lengyel- és Németország, Toscana nagyhercege és a római pápa; a ki örmény és georgiai betűivel a magyar nevet messze keleten is ismeretessé tette...” [17]

Haiman György tipográfus professzor egy Tbiliszi-ben 1982-ben megjelent könyv (Guram Saradze: *Tótfalusi Kis Miklós és a grúz tipográfia*) alapján ismertette a kutatások újabb eredményeit, melyek között rendkívül fontos helyet foglal el Misztótfalusinak az 1687-ben elkészült, grúz nyomtatott betűivel szedett mintalapja, amelyet Dán Róbert talált meg Amszterdamban. [18]

Pápai Páriz Ferenc a könyvnyomtatásnak szentelt versében így írt arról, miként teljesítette Misztótfalusi „Georgia Országának nagy fejedelme” kérését: „Uj dolgot próbála, de véghez-is vivé, / Idegen betűknek formájokat vevé, / Király kívánságát ditsérettel végzé; / Mellyért hirt, nagy nevet, jutalmát-is nyeré”. [19]

A georgiai kultúra újjászületésének egyik központja lett a Tbiliszi-ben 1707-ben, VI. Vahtang (1675–1737) király által alapított nyomda, amely egyházi és világi művek mellett tankönyveket is kiadott; itt nyomtatták ki először Rusztaveli hősi eposzát. A könyvnyomtató műhely kialakításában kiemelkedő szerep jutott a gyulafehérvári nyomda mesterének, Istvánovics Mihálynak, aki a havasalföldi tudós és író, Antim Ivireanul javaslatára érkezett Georgiába a nyomda vezetésére 1707-ben. A nyomdát Istvánovics szerelte föl, ő készítette el az egyházi és a polgári betűmintákat is. Az általa nyomtatott művek közül tíz georgiai nyelvű könyv maradt fenn. [20]

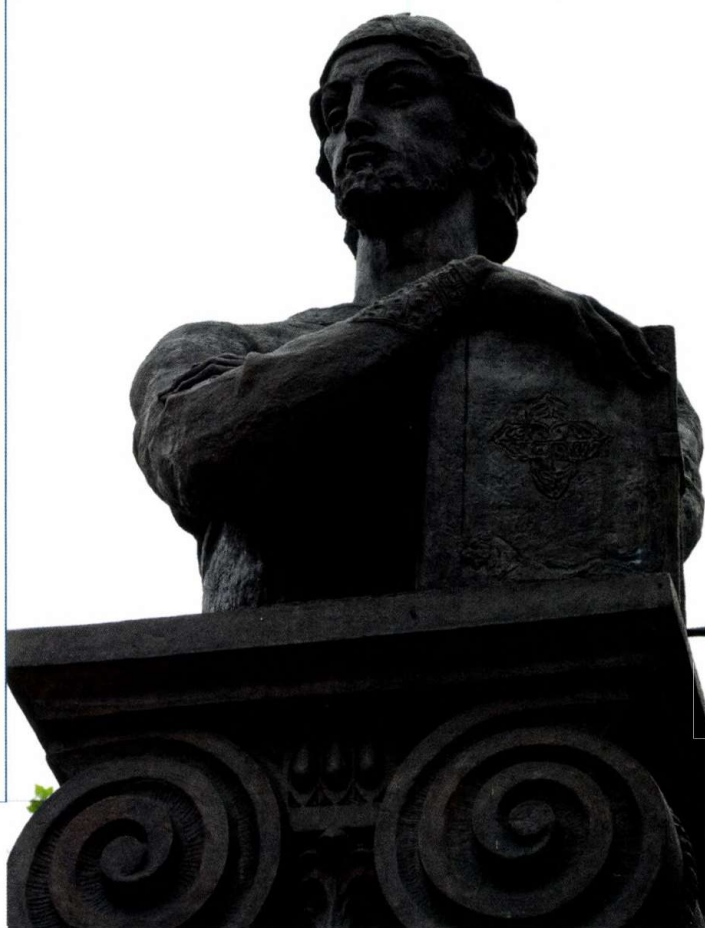
Rusztaveli hőskölteménye

Az ország egyik legsikeresebb uralkodója, Tamar királynő idején írta, és neki ajánlotta a georgiai költői nyelv megteremtője, Sota Rusztaveli a „Párducbőrös lovag” című hőskölteményét, amelyet az európai középkori lovagi irodalom legkiválóbb alkotásai között tartanak számon. Az eposz főhősei valódi reneszánsz egyéniségek, akiknek a szerelmét és barátságát, hűségét és lovagiasságát ragyogó költői képek érzékeltetik. A csodával határos módon fennmaradt, mélységes humanizmussal, szabadságszeretettel átszőtt alkotás az elmúlt évszázadok alatt a georgiai nemzet hőskölteményévé vált.

Különösen figyelemre méltók a verses lovagregény több szálon futó magyar vonatkozásai. Történt ugyanis, hogy az 1870-es évek végén az orosz cár kíséretében a georgiai fővárosba érkezett az ünnepelt udvari festő, Zichy Mihály, akit felkértek, hogy rendezzen élőképeket a Párducbőrös lovagból. A hatalmas sikeren felbuzdulva később a vezető értelmiség fölkererte Zichyt az akkor már tervbe vett Rusztaveli-díszkiadás illusztrálására.

A művész a legnagyobb örömmel tett eleget „a nemes georgiai nép óhajának”, és 27 nagyszerű rajzot készített. A nyitóképen Zichy azt a jelenetet formálta meg, amikor a költő mély hódolattal ajánlja föl művét a dicső Tamar királynőnek. A Zichy által a saját életművén belül igen nagyra tartott, páratlan szépségű képek átütő

Sota Rusztaveli szobra Budapesten (A szerző felvétele)

Vége az I. résznek

Következik szeptemberi számunkban:

A Kaukázus felfedezése

Déchy Mór, a Kaukázus tudományos leírója, Tectander György, ki diplomáciai küldetéséről részletes úti-naplóban számolt be, Martiny Sámuel, a hazai borászat georgiai meghonosítója, Reineggs Jakab és 18. századi monográfiája a Kaukázus történelméről és topográfiájáról, Ógyallai Besse János őshazakutató és Zichy Jenő, aki patronálta az őshazakutatást, és maga is gyűjtött és fényképezett a Kaukázusban.

IRODALOM:

- [1] Tardy Lajos: Kaukázusi magyar tükör. Magyarok, grúzok, cserkeszek a kezdetektől 1848-ig. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1988. 9-10. o.
- [2] The World Factbook <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html>
- [3] Babirák Hajnalka: A kaukázusi Georgia. Bp.: L'Harmattan, 2013. 176-181. o.
- [4] Ó Gyallai Besse János 5dik Jelentése. A Török Birodalom fő városából Sztambulból, 5dik Julii 1830. In: Tudományos Gyűjtemény, 14. évf., 1830. 8. sz. 98-108. o.
- [5] Berki Feriz: A keleti orthodox egyház elnevezéséről. Klny. a Xpionika theológiai évkönyvből. Bp., 1945
- [6] St. Nino (Nina), Equal of the Apostles and Enlightener of Georgia. <https://oca.org/saints/lives/2017/01/14/100191-st-nino-nina-equal-of-the-apostles-and-enlightener-of-georgia>
- [7] Sajó Tamás: Szent Nino és a misztikus fény. <http://wangfolyo.blogspot.hu/search?q=nino+>
- [8] Bagrat III of Georgia. https://en.wikipedia.org/wiki/Bagrat_III_of_Georgia
- [9] Forsyth, James: The Caucasus — a history. New York : Cambridge University Press, 2013. XVIII, 898 p. 147-149. o.
- [10] Tardy Lajos: Az első magyar „sub auspiciis” orvosdoktor. Klny. Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 6-7. sz. Bp., 1957. 27-28. o.
- [11] Babirák i. m. 238-239. o.
- [12] Benes Károly: A 2008-as orosz-grúz háború hatása az európai biztonságra. In: Hadtudományi Szemle, 6. évf., 2013. 3. sz. 92-100. o.
- [13] Dézsi Lajos: Misztótfalusi Kis Miklós (1650 — 1702). In: Magyar történeti életrajzok. Bp. : Franklin, 1898. 85-86. o.
- [14] Tolnai Gábor: Tótfalusi Kis Miklós világhíre. In: Filológiai Közöny, 1968. 3-4. sz. 563-575. o.
- [15] Dézsi, i. m. 89-90. o.
- [16] Misztótfalusi Kis Miklósnak maga [...] mentsége. Bp. : Szépirodalmi, 1952. 111. o.
- [17] Dézsi i. m. 4-5. o.
- [18] Haiman György: Grúz szerző könyve Tótfalusi Kis Miklósról és a grúz nyomdászat kezdeteiről. In: Magyar Könyvszemle, 100. évf., 1984. 134-138. o.
- [19] Dézsi i. m. 320. o.
- [20] A. Baramidze: Magyar nyomdászok szerepe a grúz könyvnyomtatásban. In: Korunk, 1972. 2. sz. 303-304. o.
- [21] Vikár Béla: Rusztaveli georgiai költő és műve. In: Budapesti Szemle. 1912. 152. kötet, 431. szám 271-276. o.

Zichy Mihály nyitóképe a Párdúcborös lovag díszkiadásához
(www.georgiajournal.ge)

erővel tolmácsolják a mű eszmei mondanivalóját, és örökre összeforrtak a georgiai nép számára oly sokat jelentő nemzeti eposszal. Az 1888. évi díszkiadásnak számunkra van még egy különös érdekessége: az Arcsil király által Misztótfalusi Kis Miklóstól rendelt betűkkel jelent meg.

A történetnek azonban még nincs itt vége. Zichy Mihály oly lelkesedéssel beszélt Rusztaveli hőskölteményéről Vikár Bélának, hogy sikerült rávennie: fordítsa le magyarra a művet, amely akkor még csak orosz és német nyelven volt hozzáférhető. Vikár mulhatatlan érdeme, hogy az eredetiből dolgozott; a fordítás kedvéért megtanulta a georgiai nyelvet, és saját költségén a középkori nyelvet ismerő szakértőt vett maga mellé. A mű „*Tariel, a párdúcborös lovag*” címmel, Zichy Mihály képeivel illusztrálva, 1917-ben jelent meg. [21] Weöres Sándor az orosz nyelvű változatból készült nyersfordítás alapján ültette át magyarra a szöveget; ezt a verziót 1954-ben adták ki „*A tigrisbőrös lovag*” címmel, ugyancsak Zichy rajzaival.

Az 1888. évi díszkiadás 100. évfordulójára készülve a két kormány elhatározta, hogy emléket állítanak a két halhatatlan művésznek. A két ország kölcsönösen elkészíttette és felállíttatta Zichy Mihály emlékművét Tbiliszipben és Sota Rusztaveliét Budapesten — az előbbi Kiss Sándor, az utóbbi Konstantin és Merab Merabisvili alkotása.

TÓSZEGI ZSUZSANNA